

Кабдрғалинова С.Б.

**Аударма мәтіндеріндегі
лингвистикалық қатысымдық-
прагматикалық әсер ету
әдіс-тәсілдерінің ерекшеліктері**

Тіл білімінің зерттеу ауқымы жиырмасыншы ғасырдың екінші жартысынан бастап кеңейіп, негізгі назар тілдің сөйлеу қатысымы құралы ретінде қолданылу мәселесіне бөлінді. Осыған байланысты тіл білімі нағыз макролингвистикаға, яғни тілдің қоғамда тіршілік етуінің алуан түрлі нысандары мен әдіс-тәсілдерін зерттейтін лингвистикалық пәндер жиынтығына айналып, пәндер мен білім салалары пайда болды. Аударматану ғылымының нысаны – аударма, бір тілдегі мәтін мазмұнын өзге тіл құралдары арқылы жеткізу әрекеті. Қолданбалы лингвистиканың бөлімі ретінде, аударма әдебиеттану ғылымымен де тығыз байланысты. Аударма – екі тілдік қатысым моделі. Аударма үдерісі кезінде адресаттың өзге мәдениет ортасына жататындығы, оның байсалдылығы мен салмақтылығы ескерілсе керек деп пайымдауға болады. Аударманы тіларалық қатысымның екі тілдегі тіл және сөйлеу бірліктерін салыстыру үдерісінің ауқымды әрі шынайы тәжірибелік актісі ретінде қарастыруға болады, сондықтан аударманы зерттеу барысында біртүлдік зерттеулерде анықталмаған маңызды фактілер айқындалуы ықтимал.

Түйін сөздер: тіл білімі, аударматану, қолданбалы лингвистика, сұраулы сөйлемдер, қазақ және ағылшын тілдері, прагмалингвистикалық бағыт.

Kabdrgalinova S.B.

**On peculiarities of
communicative and pragmatic
linguistic methods and
techniques of influence in the
translated texts**

Linguistics of the second half of the twentieth century is characterized by the ability of language use as a means of communication and its transition into macro linguistics. There appeared a set of linguistic disciplines studying the diversity of forms, methods and characteristics of the language existence in the human society. Translation as a branch of applied linguistics is connected with the study of literature and represents the activity of transmitting the content of the text of one language by means of another language. According to the scientific theory translation is considered to be a special kind of verbal activity in which units of the target language are selected depending on the specific linguistic units used in the original. Translation theory is a model of bilingual communication. Translation can be viewed as a large-scale natural experiment comparing language and speech units in two languages in real acts of cross-language communication, and its study can detect important features in each of these languages that cannot be identified under 'monolingual' research.

Key words: linguistics, translation studies, applied linguistics, interrogative sentence, Kazakh and English languages, Pragma linguistic trend.

Кабдрғалинова С.Б.

**Об особенностях
лингвистических
коммуникативно-
прагматических методов
и приемов воздействия
в переводных текстах**

Для языкознания второй половины двадцатого столетия характерны возможность использования языка как средства речевой коммуникации и переход языкознания к подлинной макролингвистике. В языкознании появился комплекс лингвистических дисциплин, изучающих все многообразие форм, способов и особенностей существования языка в человеческом обществе. Перевод, как раздел прикладной лингвистики, связан с литературоведением и представляет собой деятельность, заключающуюся в передаче содержания текста одного языка средствами другого языка. Согласно научной теории, перевод рассматривается как особый вид речевой деятельности, в ходе которой единицы языка перевода выбираются в определенной зависимости от языковых единиц, использованных в оригинале. Теория перевода – это модель двуязычной коммуникации. Перевод может рассматриваться как крупномасштабный естественный эксперимент по сопоставлению языковых и речевых единиц в двух языках в реальных актах межъязыковой коммуникации, и его изучение позволяет обнаружить в каждом из этих языков немаловажные особенности, которые могут оставаться невыявленными в рамках «одноязычных» исследований.

Ключевые слова: языкознание, переводоведение, прикладная лингвистика, вопросительное предложение, казахский и английский языки, прагмалингвистическое направление.

**АУДАРМА
МӘТІНДЕРІНДЕГІ
ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ
ҚАТЫСЫМДЫҚ-
ПРАГМАТИКАЛЫҚ
ӘСЕР ЕТУ
ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІНІҢ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Тіл білімінің зерттеу ауқымы ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастап кеңейіп, негізгі назар тілдің сөйлеу қатысымы құралы ретінде қолданылуы мәселесіне бөлінді. Осыған байланысты тіл білімі нағыз макролингвистикаға, яғни тілдің қоғамда тіршілік етуінің алуан түрлі нысандары мен әдіс-тәсілдерін зерттейтін лингвистикалық пәндер жиынтығына айналып, когнитивті лингвистика, социоллингвистика, психоллингвистика, мәтін лингвистикасы, сөйлеу актісінің теориясы және т.б. пәндер мен білім салалары пайда болды.

Аударматану ғылымының нысаны – аударма, бір тілдегі мәтін мазмұнын өзге тіл құралдары арқылы жеткізу әрекеті. Қолданбалы лингвистиканың бөлімі ретінде, аударма әдебиеттану ғылымымен де тығыз байланысты. Бүгінгі аударматану когнитивті, эксперименттік психология, нейрофизиология, этнография және тағы басқа көптеген ғылымдардың пәнаралық зерттеулер нәтижесі ретінде сипатталады, әсіресе лингвистикалық зерттеулердің аударма ғылымының дамуына үлкен үлес қосқаны белгілі.

Аударманың ғылыми теорияларының негіздері тіл мамандарының аударманы сөйлеу әрекетінің ерекше түрі ретінде, яғни аудармада қолданылған тіл бірліктері түпнұсқада қолданылған тіл бірліктеріне тәуелді пайдаланылатындығын қарастыра бастағанда жетіле бастады.

Ғалымдар аудармаға алуан түрлі анықтамалар береді. Дж. Кэтфордтың пайымдауынша, аударма дегеніміз «бір тілдегі мәтін мәліметін өзге тілдегі баламасымен өзгерту» [1]. Ю. Найд аудармаға «түпнұсқаны аударма тіліндегі орынды баласымен алмастыру актісі» деген анықтама береді [2, 12]. Белгілі ғалым А.Д. Швейцер аударманы, алдымен, тіл және мәдениетаралық қатысымның бірбағытты әрі қос фазалы үдерісі, яғни бастапқы мәтінге толық талдау жасау барысында өзге тілдік әрі мәдени ортада бастапқы мәтінді алмастыра алатын екінші мәтіннің пайда болуы, екіншіден, екі тілдегі мәдени және қатысымдық айырмашылықтарды ескере отырып бастапқы мәтіндегі қатысымдық мәліметті өзге тілде беру үдерісі деп анықтайды [3, 75]. Тұжырымдама аударма үдерісінің көпөлшемділігі мен көпқыпалдылығын айқындайды, тіларалық қатысымның өзге түрлеріне қарағанда аударманың

күрделілігі, түпнұсқамен сәйкестігіне тәуелділік сияқты айырмашылықтары бар.

Заманауи аударманың қатысымдық теориясының негізіне аударма тіл секілді қарым-қатынас құралы ретінде қолданылады деген тұжырым кіреді. Е.В. Бреустың пайымдауынша «аударма – негізделген талдау негізінде бастапқы мәтінді өзге тілдік және мәдени ортада алмастыратын аударма мәтінін құрастыратын тіларалық және мәдениетаралық қатысым үдерісі» [4, 19]. Демек, аударма – екі тілдік қатысым моделі.

Берілген жұмыста М.О. Әуезовтың «Абай жолы» романындағы және оның ағылшын тіліндегі Л. Наврузов жасаған аудармасындағы қазақ және ағылшын тілдеріндегі сұраулы сөйлемдеріне талдау жасалған. Дж. Лайонз: «қазіргі лингвистикалық теорияда сұраулы сөйлемдер деп аталатын грамматикалық бірлік барлық тілдерде қолданылатындықтан әмбебап болып табылады» [5, 147]. Аталған мәселе қазақ тілінде көптеген лингвист-ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Ағылшын тілінде сұраулы сөйлемдердің теориялық әрі практикалық жақтары көптеген жетекші лингвистикалық ағымдар өкілдерімен іргелі зерттелген. Солардың ішінде қазақ және ағылшын тілдеріндегі сұраулы сөйлемдердің семантико-прагматикалық ерекшеліктерін салыстырмалы түрде қарастырған зерттеу бар.

Қазіргі зерттеулердің прагмалингвистикалық бағыты субъектаралық қатысымның жетілдірілуіне бағытталған түрлі деңгейдегі адамзат қарым-қатынастармен тікелей байланысты. Прагмалингвистика ғылымының нысаны болып қатысымдық әрекет, адамдардың қарым-қатынасы болып табылады. Қарым-қатынас барысында диалогтың мәні зор. Диалогтың негізгі компоненті сұраулы сөйлемдер арқылы сұхбаттастар қатысымдық-прагматикалық мақсаттарына жетеді. Сұраулы сөйлемдер – сұрақтар арқылы сөйлеу бірліктерінде қолданылатын тіл бірліктері. Осы элементтерді жан-жақты зерттеу «тіл – адам» атты заманауи лингвистикалық ағым үшін ерекше маңызды.

Прагматикалық анализ үшін қазақ тіліндегі сұраулы есімдік кім және оның ағылшын тіліндегі баламасы *who* алынған.

-- Бұрынғыда кім өткен? [6, 41]. – And who, my dear, shall tell their mysteries? [7, 80].

– Кім айтады? [6, 59]. – Who says so? [7, 111].

– Бұлар кім? [6, 144]. – Who are they? [7, 237].

Екінші және үшінші сөйлем жұптарындағы прагматикалық бағыт сұраулы сөйлемдер арқылы берілген.

Бірінші жұпты алып қарасақ, сөйлемдерде әдеби қазақ тіліне тән поэтика, көркемдік, фольклорлық сипат бар. Дәл осындай үзінділер көркем әдебиеттің эстетикалық мәні мен сәнін келтіреді: «сөз шеберлерімен өрнектелген, әсемдік пен эстетикалық ләззатқа толы» [8, 608-609]. Қазақ тіліндегі сөйлемде идеоматикалықтан басқа, бірегей семантикалық сын есім – бұрынғы, метафора – кім өткен, тавтология – бұрынғы – өткен кездеседі.

Ағылшын тіліндегі нұсқада сөйлем басында күшейткіш шылау – *and*, бірегей семантикалық қаратпа сөз – *my dear*; күшейтпелі етістік формасы – *shall tell* және зат есім-интенсификатор – *mystery* қолданылған.

Қазақ тіліндегі сұраулы есімдік кім жекеше, көпше түрде, септік арқылы түрленсе, ағылшын тіліндегі *who* есімдігінің *whose*, *whom* түрлері *with*, *for*, *from*, *to* шылауларымен түрленеді. Мысалы:

-- Кім беріледі?.. [6, 96]. – Whom shall we have to part with? [7, 167].

-- Кімнен алынған? [6, 101]. – From whom? [7, 174].

-- Тек, бірақ кімге барасың? [6, 244]. – ... to whom shall we turn for knowledge? [7, 384].

Түпнұсқадағы келесі үзіндіні қарастырсақ:

-- [Осы менің ұдайы күткен бір адамым бар секілді...] Сол кім? Кімді күтем мен? [Ондай жан жалғыз Әйгерім болса керек еді. Әй, ол мен көксеген бұл күйді іздеместей боп барады ғой!...] Енді кім? Кімім келмей жүр менің? [6, 435-436].

– [I always feel that someone will dispel this gloom,] but for whom am I waiting? [Perhaps Aigerim has come to life again. No. That is unlikely.] Who am I waiting for then? [7, 228].

Экспрессивті-эмоционалды элементтер қазақ тілінде келесі тәсілдер арқылы берілген: сұрақ маркерінің лексика-синтаксистік қайталануы (төрт рет қайталану) – кім есімдігінің; бірінші және үшінші сөйлемдердің құрылымдық толымсыздығы арқылы; есімдіктердің инверсиясы арқылы – мен, менің; екінші, төртінші сөйлемдердегі сұрау есімдігінің емфазасы – кімді, кімім және бірінші сөйлемдегі есімдік-интенсификатор – сол.

Ағылшын тіліндегі сөйлемдерде адресатқа әсер ету үшін келесі элементтер қолданылған: сұраулы құрылымның лексика-синтаксистік қайталануы арқылы – *for whom am I waiting* және *who am I waiting for*; екінші сөйлемнің экспрессивтілігі *for* шылауының инверсиясы және *then* үстеу-интенсификаторының қолданылуы арқылы күшейтілген. Мәнмәтінің берілген үзін-

дісі аудармадағы қатысымдық-прагматикалық құралдардың сандық қысқаруының көрсеткіші, дегенмен оқырманға ықпал ету әсері бойынша түпнұсқадан кем түспейді. Ауызша сөйлеу тіліне жақындатылғандықтан, сұраулы сөйлемдер хабарлас сөйлемдермен қатар келіп, оқырманға ерекше әсерін тигізеді.

Қазақ және ағылшын тілдерінде прагматикалық талдау кезінде көркем мәтінде қолданылатын арнайы эмоционалды-экспрессивті, көркем суреттеу құралдары айқындалды.

Зерттеліп отырған қазақ мәтнінде, яғни түпнұсқада сұраулы сөйлемдердің қайталануы сияқты грамматикалық тәсіл қолданылған. Оған қоса, жеке бірліктермен лексикалық қайталау, одағайлар, кідіріс, инверсия және т.б. қолданылған. Эллипсис – адресатқа әсер ету үшін неғұрлым көп қолданылатын синтаксистік тәсіл, ол құрылымның толымсыздығы, атап айтқанда бастауыштың болмауы арқылы жасалынады. Сонымен қоса, риторикалық сұрақтарды қолдану, стилистикалық көркем құралдардың метафора, эмфаза, антитеза және т.б. түрлері кездеседі. Мәтінде стилистикалық бірліктердің қолданылуы прагматика мен стилистиканың қатар жүретіндігін көрсетеді.

Ағылшын тіліндегі аударма мәтнінде сандық қысқарту қолданылғаны айқын, сұраулы сөйлемдердің, әрі лексикалық, синтаксистік эмоционалды-экспрессивті элементтердің қысқартылуы мәтін сапасына, және адресатқа бағытталған прагматикалық әсердің төмендеуіне

алып келеді. Зерттеу барысында ағылшын сөйлемдеріне тән интенсификаторлар анықталды: модаль етістіктер мен етістіктердің болымсыз формасы, антизаны қайталау, эмоционалды және экспрессивті лексика, инверттік үндеу, басқа тілден кірген сөздер және эллипсис.

Талданып отырған үзінділерде қазақ тіліндегі түпнұсқадағы сұраулы сөйлемдердің қатысуымен құрастырылған грамматикалық және лексикалық әдістер әрі адресатқа эмоционалды-экспрессивті әсер ететін құралдар өте жоғары прагматикалық әсерге ие, ал сұраулы сөйлемдердің ағылшын тіліндегі аудармасын салыстыратын болсақ оған қысқартушылық, көркемдік әсерінің төмендеуі, бейтараптылық, ұстамдылық, экспрессивтілік және эмоционалдықтың төмендеуі тән, дегенмен аударманы толығымен көркемсіз әрі мәнерсіз деп айта алмаймыз. Аударма үдерісі кезінде адресаттың өзге мәдениет ортасына жататындығы, оның байсалдылығы мен салмақтылығы ескерілсе керек деп пайымдауға болады, алайда экспрессивті әсер беретін көркем құралдарының аудармада біршама азаюын аударма мәтнінің кемшілігіне жатқызылады.

Қорытындылай келе, аударманы тіларалық қатысымның екі тілдегі тіл және сөйлеу бірліктерін салыстыру үдерісінің ауқымды әрі шыннайы тәжірибелік актісі ретінде қарастыруға болады, сондықтан аударманы зерттеу барысында біртүлдік зерттеулерде анықталмаған маңызды фактілер айқындалуы ықтимал.

Әдебиеттер

- 1 Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. – Oxford: University Press, 1965.
- 2 Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden, 1964. – 331 p.
- 3 Швейцер А.Д. Теория перевода. Статус. Проблемы. Аспекты. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
- 4 Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с английского языка на русский. – М., 2001 – 208 с.
- 5 Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. – М., 1978. – 544 с.
- 6 Әуезов М. Абай жолы. Роман-эпопея. Бірінші кітап. Абай. – Алматы, 1989. – 608 б.
- 7 Auezov Mukhtar. Abai. A Novel, Book Two. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1966. – 432 p.

References

- 1 Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. – Oxford: University Press, 1965.
- 2 Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden, 1964. – 331 p.
- 3 Shvejcer A.D. Teorija perevoda. Status. Problemy. Aspekty. – М.: Nauka, 1988. – 216 с.
- 4 Breus E.V. Osnovy teorii i praktiki perevoda s anglijskogoazyka na russkij. – М., 2001 – 208 с.
- 5 Lajonz Dzh. Vvedenie v teoreticheskujulingvistiku. – М., 1978. – 544 s.
- 6 Auezov M. Abaj zholy. Roman-jepopeja. Birinshi kitap. Abaj. – Алматы, 1989. – 608 б.
- 7 Auezov Mukhtar. Abai. A Novel, Book Two. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1966. – 432 p.